

szemle

Regényes időmérés

CHRISTOPH RANSMAYR: *COX VAGY AZ IDŐ MŰLÁSA*; FORD. ADAMIK LAJOS

1. Átírás

Ingeborg Bachmann-nak van egy verse, amelynek a fordító ezt a címet adta: *A kimért idő*. Ez lett aztán Bachmann 2007-ben megjelent magyar gyűjteményes verseskötetének is a címe. Ma már látszik, hogy nem annyira Bachmann, inkább egy másik osztrák szerző, Christoph Ransmayr tartja igazán fontos témának az idő kimérését és magát a kimért időt. Erről tanúskodik az Alister Cox nevű londoni óra- és automataépítő művész nevét címébe foglaló új regénye, amelyet ugyanúgy Adamik Lajos ültetett át magyarra, mint annak idején Bachmann említett versét. A regénybeli Cox hajóval érkezik Kínába, valamikor a XVIII. század közepe táján... De nem. Így nem lehet, vagy inkább nem volna helyénvaló recenziót kezdeni erről az irodalmi alkotásról. Így nem a recenzió, hanem a regény kezdődik.

Egy langyos őszi napon ködfátylakon keresztül látható a hajó, amint közeledik Háng zhōu (magyarosan írva: Hangcsou) kikötője felé... De nem. Az olvasó képtelen odafigyelni a hajóra, noha a parton álló sokaság figyelmét legalább egy elbeszélői pillanatig lekötí a hajó, az olvasó viszont azt a jelenetet szemléli borzadállyal, amelyhez összeverődtek a helybeliek: a vízparton vesztőhely van kialakítva, ahol egy szakavatott hóhér huszonhét korrupt adóhivatalnoknak büntetésből éppen lemetszi az orrát.

Szó van a regényben valamivel később egy másik, még sokkal kegyetlenebb büntetésről is... De nem. Azt nem mesélem el, már csak azért sem, mert a regény narrátora úgyis elmeséli, ahelyett, hogy megjelenítené – ellentétben a levágott adóhivatalnok-orrokkal, amelyek részletes leírás, továbbá kutyafogsorok és varjúcsőrök objektumai. Elég annyit mondanom, hogy két udvari orvost végeznek ki válogatott kínzásokkal, amiért kétségbe merészték vonni a császár által igénybe vett tibeti vajákosok, illetve gyógymódjuk hatékonyságát, és ezáltal megkérdőjelezték a császári döntések helyességét, vagyis a császár mindenhatóságát is.

A császár... De nem. A császár nevét a regénybeli Kínában nem szabad kimondani, a császárra ránézni sem szabad. Ransmayr, pontosabban az ő szerzőközeli narrátora is csak azért teheti ezt gyakran és büntetlenül, mert kívül áll a regény világán. Ez a kívülállás igen erősen rányomja bélyegét a regény poétikai jellegzetességeire, a mondatok túlszűfoltosságától kezdve, a mellékszereplők elmosódó voltán át addig a körülményig, hogy minden szereplő mellékszereplő: nemcsak Cox angol munkatársai (egyikük meghal lovasbalesetben), nemcsak az angolul jól tudó kínai tolmács (egyúttal felügyelő, besúgó és mentőangyal is), nemcsak a császár An nevű titokzatos ágyasa (neki vagy egy hasonló nevű másik nőnek van ajánlva a regény), hanem maga Cox is mellékszereplő jellegű címszereplő. Az ő nevét viselő regény végén olyan lopva tűnik el a cselekményből, mintha benne sem lett volna.

Recenzensként én is büntetlenül leírhatom a császár nevét: Qiánlóng (magyarosan írva: Csiánlung). Ő a valóságban a Qīng (magyarosan írva: Csing) dinasztia egyik kiemelkedő uralkodója volt, és a regényben sincs ez másképp. A valóságban majdnem hatvan évig uralkodott (1736–1795), a regényben leírt események pedig Qiánlóng-Csiánlung hosszú uralkodásának viszonylag korai időszakában, de nem a legelején történnek. A császár, testi életkora szerint, még fiatal, de már azt a benyomást kelti a narrátorban, mintha öröktől fogva uralkodna. A valóságban... De nem. Amíg ezt a művet olvassuk, a szerző által kialakított utolsó utáni világ a valóság, ez pedig ellenáll minden olyan törekvésnek, hogy a *Coxot* – például – történelmi regénynek olvassuk. Ennek az sem mond ellent, hogy a rendezésére álló tárgyi tudásból Ransmayr két-három hagyományos történelmi regényt is megírhatott volna.

A császárról egyébként annyi derül ki, mégpedig az 5. fejezet végén, hogy ő (is) egy ember. Ennek az adott szöveghelyen hírértéke van. Ein Mensch. Shí jiān. Magyarosan írva... De nem. Ezúttal hanyagolnám az átírást.

Igaz is: miért ragaszkodik Ransmayr a pin-yin (magyarosan írva: pin-jin) írásmóddhoz? Aligha arra volt tekintettel, hogy Kínában egy ideje ez a kínai szavak kötelező latin betűs átírása. Már megbeszéltük, hogy Ransmayr, a narrátorral együtt, kívül áll saját regénye világán. Ezt például az a tény is bizonyítja, hogy a regény által megjelenített korszakban pin-jin átírás még nem létezett, azt a kommunista hatalomátvétel után dolgozták ki erre szakosodott nyelvészek. Kérdés: létezik-e marxista nyelvtudomány? És kínai piktogrammok marxista latin betűs átírása?... De nem. Ez a kérdés kiröpítene minket a coxi prózapoétika keretei közül.

Engem az sem zavar, hogy a narrátor a hosszúságokat méterben adja meg, noha a méteren alapuló mértékrendszer a cselekmény állítólagos idején még nem létezett, de ha létezett volna, akkor sem használták volna sem az angolok, sem a kínaiak. Az sem zavar, hogy a Qīng (Csing) dinasztia korában a titokzatos császári szerető nem szaladhatott volna vidám kiskutyaként a császár nyomában, mert az előkelő nők lábfejét kislány korukban brutálisan elkötötték, és az így létrejövő összezsugorított lábfejjel tipegni is alig lehetett, nemhogy futni. A pin-jin átírás a *Cox* lapjain grafikai elidegenítő effektus, amely megkönnyíti az olvasó számára, hogy átengedje magát a szövegben mutatkozó hieratikus tömörség őszinte csodálatának.

2. Elágazás

Ransmayr új regényét tekinthetjük – a nagy tanítómester, Borges szellemét idézve – az elágazó írói problémák kertjének. Elképzelhető, hogy a Cox-regényautomata egyik kulcsa Borges híres novellája, amelyben egy kínai és egy angol férfi párbeszéde zajlik az idő labirintusának rekonstrukciójáról, és amelyben elhangzik ez a mondat: „Nekem, barbár angolnak adatott meg, hogy ezt az átlátszó titkot felfedjem” (Boglár Lajos fordítása).

A recenzió műfaja és terjedelme lehetetlenné teszi, hogy megpróbáljam végigjárni az elágazó ösvények legújabb, Ransmayr plántálta kertjét, azt azonban biztosra veszem, hogy a kortárs osztrák író egyszerre akart építeni egy labirintust és írni egy regényt, ugyanúgy, mint a Borges-novellában felidézett XVIII. századi – véletlenül éppen Csiánlung-kori – mandarin, Cuj Pen.

Most csak az egyik ösvény elágazásaira szeretnék rámutatni. A regény központi szervezőeleme a nézőpont, helyesebben a nézőpont birtoklása. Mindig az a kérdés: kinek a szemével pillanthatunk mire és kire? Mikor emelheti fel tekintetét az alattvaló (vagy az alattvalói pozícióba került angol vendégművész)? Mikor és milyen irányban szabad kinézni a hóborította kertbe, amelyben most még nem látzanak lábnyomok, de a következő utáni pillanatban látszani fognak? Mikor szabad Coxnak belenéznie a császár szemébe (aki ugyebár „ein Mensch”, de milyen mértékben és meddig az)? Nem fog-e a közeljövőben halálos bűnnek minősülni ugyanaz a látás, ami a jelen pillanatban kivételes kegy?

És ezzel már el is jutottunk egy fontos elágazáshoz. Haladhatunk tovább az idő uralkodói birtoklása szerint, de egy másik időbeli aspektus, Cox gyásszal teli személyes múltját követve is. Hogy egy kritikai észrevételt tegyek: ez utóbbi vonulat halványabb és gyengébben kimunkált a többihez képest. Ransmayrnek sohasem volt erőssége, hogy több ember érzelmi viszonyrendszerét mutassa be működés közben, és azt étellel töltsse meg.

Megtudjuk, hogy Cox, még Angliában és jóval a cselekmény fősodra előtt, betegségben elveszítette egyetlen kislányát és vele a feleségét is, aki életben maradt ugyan, de megnémult. Nem áll többé szóba senkivel, férjével sem, és az ágyba sem engedi be. Közben Cox pályafutásáról, szakmai felemelkedéséről is megtudunk fontos dolgokat. (Cromwell koponyájának óraművé alakítása egy angol uralmat gyűlölő ír nagyúri megrendelő számára például igen érdekes mozzanat.)

Mégis mindezt némileg erőtlenné teszi az emlékezés vázlatossága. Érteni vélem Ransmayr írói eljárásának okát: ha szuggesztívebb lenne az emlékezés folyama, akkor Cox nézőpontját nem lehetne a visszatekintésre korlátozni, és akkor az időnek legalább egy részét ő birtokolná, nem pedig a császár. Márpedig Ransmayr írói világában az idő elágazhat, labirintussá tekeredhet, de nem lehet osztható, mert egy kézben van, a korlátlan uralkodóéban.

Így viszont Abigail, a kislány és Faye, a feleség szólama érzelmességgel telítődik. Ransmayr, mint a radikálisan megbízható elbeszélők igen gyakran, egyszerre hajlamos kíméletlenségre és érzelmességre. Ennek terhét súlyosbítja a császári szerető, An, akinek semmilyen konkrét cselekményszervező funkciója nincs, viszont alakja a coxi visszatekintésben összeolvad a két másik szeretett nőalakokkal. Ebben az univerzumban szeretni egy nőt annyi, mint elveszíteni, és elveszíteni annyi, mint el nem nyerni. Ebben az összefüggésben a regény ajánlása – németül „An gewidmet”, a magyar fordításban kézenfekvő és épp ezért pompás leleménnyel „Annak” – különös fénytörést kap. A korlátlan szuverenitást gyakorló szerző a legfontosabb mellékszereplő nevét viselő regényt (amely egyúttal az idő labirintusa) a császár legkedvesebb csajának dedikálja.

Az elágazás utáni másik irány az idő alakulása, különös tekintettel a császár időmérő-fétisizmusára. Itt aztán Ransmayr elemében van. Valósággal tobzódik a szebbnél szebb, hol szemléletes, hol fantasztikus szerkezetleírásokban, amelyek a regényben az ekfrázis (cselekményszervező képleírás) funkcióját töltik be. Ransmayr akkor van a legjobb formában, amikor a festőiség eljárásait alkalmazza, mert a festőiség nála a szereplő akaratóba oltott elbeszélői akarat működését érzékelteti és garantálja.

Megtudjuk, hogy a császár nem akar játékszert, illetve nem játékszert akar, ezért a Cox által Európából hozott automatákra rá sem néz, de az ő saját megbízatásából készülő óraműveket sem engedi befejezni, mert az a kijelentés, hogy nem játékszer kell neki, valójában (a regény valóságában) azt jelenti, hogy egy minden eddiginél játékbabb játékszert kíván. Hogy mi ez a mindennél játékbabb játékszer, nem mondom el – egyszerre jelent mechanikai és műfordítói problémákat, továbbá igénybe veszi a Mennyei Birodalom teljes higanykészletét –, arról pedig végképp az olvasónak kell meggyőződnie: vajon Cox képes-e, illetve akarja-e befejezni ezt az egyedülálló művet, és ha igen, akkor miért mégsem.

A recenzens számára ennél érdekesítőbb az idő birtoklására tett császári kísérlet. A császár nemcsak az alattvalók életének minden rezdülését szabályozza, hanem a Mennyei Birodalomban zajló időt is. Konkrétan arról van szó a regényben, hogy nem azért vonul az udvar a Tiltott Várostól északkeletre fekvő nyári rezidenciába, mert kezdődik a nyár, hanem azért kezdődik a nyár, mert az uralkodó és az udvar Jeholba vonul, és Coxnak, valamint életben maradt segédeinek itt kell összeszerelniük a soha még nem látott világcsofát. (A hely neve magyarul írva Csehol, ami már-már Sehol. Ma inkább Chengde, azaz Csengte néven ismert, de ez a tény kívül esik a regény világán.) Ez pedig akkor kezd hátborzongatóvá válni, amikor a császár nem engedélyezi, hogy elmúljon a nyár. A nagy mű elkészülte ugyanis késlekedik, a császár pedig ragaszkodik hozzá, hogy Jeholban-Seholban várja meg a világ kicsinyített másának angol varázslók általi beüzemelését. Tehát az uralkodó akarataiból továbbra is nyár van, csak éppen rövidülnek a nappalok, és egyre hidegebb az idő, végül már havazik és fagy is.

Ez egy elhúzódó, hűvös nyár. Fagyos. Dermesztő.

A nyár elhúzódása kis híján palotaforradalomhoz, illetve az angol szellemidézők megbuktatásához vezet, de az idő fölötti uralom lényegén ez mit sem változtat. Ransmayr nemigen érdekli a fűtetlen pavilonokban didergő udvari tisztviselők elégedetlenkedése. Az ő társadalomról való gondolkodása éppolyan statikus, mint az ókori történetíróké; ebből adódik írói világának monumentalitása, ugyanakkor sebezhetősége is. Őt az az ellentmondás foglalkoztatja, hogy az idő teljes uralhatóságának igénye az idő kizökkenéséhez vezet. A regény világán kívüli történelmi fejlemények – például a sok évtizeddel későbbi ópiumháború – ezt az írói csökönységet meglepő módon igazolják, vagy legalábbis produktívvá teszik.

Csak utalok rá, hogy ezzel összefüggésben Borgesé mellett egy másik írói világ öröksége is fölsejlik: Alfred Kubin *A másik oldal* című 1908-ban írt regényére gondolok. Ott is van egy korlátlan eszközökkel rendelkező despota, ő is létre akarja hozni a teremtett világ esszenciáját és ezáltal birtokolni az időt, és az a törekvés ott is az idő radikális kizökkenéséhez vezet. Kubin persze nem volt céhbeli író (még képzőművészként is kívülállónak számított), de talán éppen irodalmon kívülisége tette lehetővé számára azt a radikális írásmódot, amely egyetlen regényét máig életben tartja. Ennek a radikalizmusnak Ransmayr is köszönhet valamicskét.

3. Fordítás

mayr írásmódja nem gördülékeny. Mondatai nem gördülnek, hanem oda vannak építve a szöveghelyre. Amikor pedig nem az építettség benyomását keltik, akkor burjánzanak, méghozzá nem is annyira hosszúra nyúlnak, mint inkább a fürtökké csimpaszkodó határozók és a többszörös jelzős szerkezetek révén befelé, az alany és az állítmány felé terjeszkednek. Adamik Lajos többek között azért végzett jó munkát, mert ezt a jellegzetességet érzékelteti.

Csak a rend kedvéért: a fordítás megbízhatóan szöveghű. Összeolvastam az eredetivel, és nem találtam benne sem lejtérjakabot, sem másmilyen félreértést, sem véletlenül kimaradt szavakat, mondatokat. Ismerve Adamik fordítói életművét és munkamódszerét, ez nem meglepő. A gondos szerkesztésnek köszönhetően elírások, sajtóhibák sincsenek a könyvben.

Még mindig a rend kedvéért: a *Cox* átültetéséhez nyilvánvalóan rengeteg háttértudásra volt szükség: sinológiai és földrajzi ismeretektől kezdve a mechanikáig és a XVIII. századi automataépítő művészetig. Hogy a szerzőnek megvolt ez a tudása, az a magyar olvasó számára akkor derülhet ki, ha ugyanezzel a tudással a fordító is rendelkezik. Engem mint olvasót arról győz meg a magyar szöveg, hogy Adamik vagy tudta mindazt, amit Ransmayr, vagy amit esetleg nem tudott, annak utánanézett. A fordítói megbízhatóság nem azonos a szerzői megbízhatósággal, de ez egy külön eszmefuttatás tárgya volna. Most elég annyi, hogy Adamik nem blöfföl, nem hasal, nem kamuzik. Ha úgy olvasható magyarul, ahogy ő írta, akkor az úgy is van. Ha különösnek érződő fordulatot választ, annak nyomós okai lehetnek.

És innentől kezd a fordítás mérlegelése érdekessé válni. A fordítás ugyanis nemcsak a szöveg információinak átmentése a célnyelvbe, hanem a mű áthelyezése is egy másik kulturális kontextusba, esetünkben a kortárs magyar nyelvű prózába. Ransmayr esetében ez két fő problémával készlet szembenézni. Az egyik a nyelvtan, főleg a szintaxis, a másik a nyelv, most éppen a magyar nyelv úgynevezett „szelleme”.

Azaz: kell-e, és ha igen, milyen pontossággal kell rekonstruálni, újraépíteni az író mondatszerkezeteit? És: csak „magát a szöveget” kell-e a fordítónak átültetnie, vagy a velejáró idegenséget is? Tősgyökeres, vagyis az olvasó számára ismerősnek rémlő magyar prózát készítsen a fordító a nem-magyarból, domesztikálja-e, vagy hagyja meg eredeti vadságának legalábbis egy részét? Utóbbi esetben körülbelül hányad részét? Mi a nagyobb veszteség: az, ha a magyar szöveg egy kicsit (vagy nem kicsit) ki van vasalva, vagy inkább az, ha a nyelvi-stilisztikai jellegzetességek utánzása, érzékeltetése számottevően nehezíti az olvashatóságot?

Nincs általánosan érvényes, egyértelmű válasz. Minden szerző, minden mű átültetése más-más kívánalmakat von maga után. Adamik életművét nézve: más kérdéseket vetett fel, és más módon megoldásokat kívánt Adalbert Stifter *Nyárutójának* magyarítása, mint Thomas Bernhard monologikus regényei. Megint más jogokkal és kötelességekkel járnak Ransmayr regényesített univerzumai. Adamik nem először fordít Ransmayr-művet: az ő munkája volt *A Kitabara-kőr* magyar változata is, de az ismét csak másféle fejtörést okozhatott neki, mint a *Cox*. A *Kitabara* disztópiája másféle nyelvi ritmust és mondatépítményeket generált, mint a Mennyei Birodalom időlabirintusa.

Nem vehetem sorra a szerző metaforikus-optikus szóalakzatait („párazászló”, „felhőköl”), szövegelemzésre pedig végképp nincs tér, német és magyar monda-

tok mérlegelő összevetéséről nem is beszélve. Inkább adok egy kis ízelítőt a magyar szövegből. A tizedik fejezetben az egyik angol óraműves, név szerint Merlin, megkérdi a kínai tolmáctól, aki a császár „szeretett dolgait” emlegeti: ugyan már, milyen dolgokra irányul a császár szeretete? Az olvasó rögtön megtudja: „A császár szeretete, felelte Kiang, még egy száraz levelet is, amely táncolva földre hull egy fa koronájából, és az eget tükröző tócsában szél hajtotta mentőtutajává válik egy fuldokló bogárnak, ékszerré változtat.”

Ez egy viszonylag rövid mondat, a könyvben alig négy sor. De figyeljük meg, milyen erős képi és nyelvi feszültség halmozódik fel benne! Feszültséget kelt az alany és az állítmány közé gyömöszölt rengeteg mondatrészt, valamint maga a szeretet, amely odaáll, ha ugyan képes a szeretet odaállni valahová, a tükröződő égbolt (nagyság, örökkévalóság) és a fuldokló bogár (kicsinység, gyarlóság) közé. Most azt is nézzük, mi következik utána!

„Habár Cox és Merlin Londonban már évekkorábban hallottak mesébe illő történeteket Qiánlóng órák és mindenfajta időmérő készülékek iránti szenvedélyéről, és a Cox & Co. csaknem ugyanennyi éve e szenvedély beszállítói közé tartozott, mindkettejüket lenyűgözte, amit most a pavilon félhomályában láttak: asztali órákat, ingaórákat, állóórákat, víz- és homokórákat, még aranylemezből kalapált és cizellált napórákat is, amelyek egy most kialudt fáklyakeréktől megvilágítva bármelyik évszakban el tudtak játszani egy napfényes napot; száz meg száz mechanikus szerkezetet, amelyek talapzatokon vagy üvegburák alatt és üvegtárlókban állva a mért idő egyfajta múzeumát kínálták, s e gyűjtemény egyik-másik darabjának működési módját bizony még az olyan mesterek is, mint Cox és Merlin, csak sejtteni tudták.”

Hát igen, ez már egy kicsit combosabb mondatkonstrukció. Van itt egy trükk, amelyhez hasonlót Ransmayr szívesen alkalmaz: a „habár” (obwohl) kötőszóval kiinduló szintaktikai ív igazából csak a mondat első harmadáig tart, addig, hogy „mindkettejüket lenyűgözte, amit [...] láttak”, de aztán látnak is ezt-azt. Az olvasó pedig egy gigantikus halmozást lát, és talán azt is látja, hogy a „habár” keltette nyelvi feszültséget a szerző a halmozás tárgyaira is kiterjeszti. Az első néhány részhalmaz – asztali órák, ingaórák és a többi – még éppen csak meg van nevezve, de már a napóráknak (úgy látszik, több is van) Ransmayr megadja a módját: kapnak egy többszörös jelzőt, amely tartalmazza a nemesfémét és a megmunkálást, valamint egy mellékmondatot, amelyben előfordul egy fáklyakeréknyi kialudt fáklya és egy napfényes nap eljátszásának lehetősége. (Ennyit arról, hogy a császár nem óhajt játékszereket.)

Ráadásásképpen lássuk-halljuk, ami ezután következik!

„És ennek a fogaskerekektől, rugóktól és ingáktól kattogó, bűgő és surrogó teremnek a mélyén, lampionok fényében, amelyektől e sok-sok becses holmi mint-ha mind egy-egy fénytutajon vagy fényszigeten úszott volna, Cox felfedezte azt a jó három méter magas, csillogó kúpszerkezetet is, amelyet egymás fölé helyezett, egyre kisebb és egyre értékesebb körlapjain több száz apró figura, jádéből faragott vízbivalyok, hordárok, munkások, ezüstmezőkön hajladozó rizstermesztők, szolgák, hercegkisasszonyok és katonák menetei forogtak a csúcsra helyezett üres trón körül, s e briliánsokkal kirakott, harmatként csillogó jádetrón fölött hajszálfinom, ellipszisekké hajlított aranydrótkra felfűzve csillagok és bolygók lebegtek:

egy rőtarany nap és egy gyöngyházból és ezüstből formált hold, gyémántok, opálok és zafírok sűrűjében pedig az északi félteke csillagképei, amelyek látszólagos mozgásai az égi mechanikát másodpercről másodpercre, napról napra és évről évre leképező szerkezethez igazodva mutatták az idő múlását.”

Mindössze három mondatot olvastunk a regényből, de elképzelhetőnek tartom, hogy az olvasó máris megszedült az imént felidézett prózapoétikai kaleidoszkóptól. Ismerek olyan véleményt, amely szerint Ransmayr a hosszúmondatok írástechnikáját Heinrich von Kleist elbeszéléseiből, elsősorban a *Kohlhaas Mihály*-ból vette át. Csakugyan van hasonlóság a két szerző mondatai között, de más a hosszúság és a zsúfoltság funkciója az egyiknél, illetve a másiknál. Ennek kifejtése külön eszmefuttatást igényelne. Ezzel együtt is remélem, a fenti három mondattal sikerült érzékeltetnem, mit értek a Ransmayr-mondatok tömörségén és befelé terjeszkedésén. Talán az is kiderül, milyen fordítói problémákkal birkózott meg Adamik Lajos, és közben mit gondolhatott a markáns szerzői stílus célnyelvbe történő importjáról.

4. Időbeosztás

Ransmayr lassan dolgozik. Nyolc-tíz évbe telik, míg elkészül egy-egy új regénye. Egyik fontos írói erénye a műgond, amelynek érvényesülése megcáfolja azt a közkeletű hiedelmet, miszerint az írónak folyamatosan „jelen kell lennie”, vagyis évente legalább egy könyvet ki kell adnia a kezéből. Ransmayr enélkül is éppen eléggé jelen van. Ezáltal viszont a fordítóinak is időt hagy ahhoz, hogy alapos munkát végezzenek. Az olvasónak pedig ahhoz, hogy figyelmesen fogadja be műveit, és évek, évtizedek múlva is emlékezzen rájuk. Így válhat ő is a szerző mindenkori írói világának nagyra becsült vendégévé, aki még a kínai császárnak is a szemébe nézhet. Már amikor előfordul a regényben kínai császár. (*Kalligram*)

MÁRTON LÁSZLÓ

A csattanó margójára

DAVID FOSTER WALLACE: *VÉGTÉLEN TRÉFA*; FORD. KEMÉNY LILI ÉS SIPOS BALÁZS

Ha a kilencvenes évek amerikai prózatermésének legjelentősebb alkotását kellene megneveznem, habozás nélkül David Foster Wallace *Végtelen tréfa* (*Infinite Jest*, New York, Little, Brown & Co., 1996) című könyve mellett tenném le a voksomat.

Ennek okai közül talán a legfontosabb, hogy Wallace töredékben maradt életművének legfontosabb darabja megjelenésekor irodalmi eseményszámba ment, s ennek az eseménynek a középpontjában nem valamiféle közéleti botrány vagy médiakampány állt, mint az évtizedet nyitó *Amerikai pszichó* (1991) vagy az azt záró *Javítások* (2001) esetében, hanem maga a *szöveg* megjelenése. A *Rolling Stone* ugyan tudósítót küldött a felolvasó turnéra, de a cikk sosem jelent meg. A riporter David Lipsky is csak Wallace 2008-as öngyilkossága után jelentette meg a turnéről készült könyvét, az *Although Of Course You End Up Becoming Yourself: A Road Trip With David Foster Wallace*-t [Bár a végén természetesen csak magad